

Мирне розділення Чехословацької Федеративної Республіки та позиція Гавела у цьому процесі

Проаналізовано причини розпаду Чехословацької Федеративної Республіки, визначено фактори, які сприяли цьому процесу. Показано ставлення Вацлава Гавела та його позицію з питання розділення чехословацької держави.

Ключові слова: мирне розділення, правова держава, націоналізм, політична криза, демократичний рух.

Суспільно-політичні перетворення, що відбулися в Чехо-Словаччині після «оксамитової революції» і пройшли під керівництвом президента-інтелектуала, Вацлава Гавела, сприяли демократичному розвитку всіх сфер державної життєдіяльності. Демократичні реформи, що мали місце у посттоталітарному суспільстві та побудова правової держави створили середовище в якому людські та громадянські права були понад усе. Тут з повагою ставилися до свобод народу, до політичного вибору та релігійного віросповідання, до права народу на самовизначення та національної самосвідомості. В таких умовах починається зростання ролі національного фактора в суспільно-політичному житті, на політичну арену знову вийшов націоналізм. Ніша, яка звільнилася після знищення масової ідеології, потребувала заповнення. У такому випадку саме націоналістична ідеологія знайшла своє місце у народній свідомості.

У народних західних етнонаціоналізмах, важливу роль відігравала інтелігенція, а що стосується її ролі у Чехо-Словаччині – державі Східної Європи, що довгий час перебувала під радянським впливом, то вона була першорядною. Тут лідерство навіть меншої верстви «чистих» або «вільних» інтелектуалів широко визнавали. Це нагадає відоме розрізювання Г. Кона, який обстоював думку, що, на відміну від «західних» націоналізмів із їхнім раціональним і громадянським характером і буржуазною соціальною базою, націоналізми «сходу» завдячують своїм часто авторитарним, таємничим і «органічним» характером лідерству маленької верстви інтелектуалів за відсутності буржуазії[7].

У цьому є частка правди стосовно новішої епохи, оскільки командна економіка комунізму звільнила соціальний і політичний простір незадоволення й відчуження для незгодної інтелігенції, що її підштовхувала пов'язувати свою стурбованість правами людини, особливо етнічними й національними. Національний фактор виступив одночасно руйнівником усталених політичних утворень та творцем нових національних держав. Відповідно, національні суперечності та конфлікти, що мали місце в новоутвореній Чехо-Словацькій Республіці, відіграли важливу роль для цієї

країни, негативно впливаючи на її внутрішній розвиток та навіть склали загрозу її територіальній цілісності.

Національний чинник відіграв одну з головних ролей у поділі Чехо-Словаччини. Тривалий час тут, у спільній державі, проживали представники різних націй, що мали свої субкультури. За твердженням авторки концепції ліберального націоналізму, Я. Тамір, право націй на самовизначення впливає з права на культуру індивіда та спільноти. Право на культуру включає право на публічну сферу в якій індивіди можуть жити повноцінним життям[8,с.6]. Народи Чехії, а особливо Словаччини прагнули скористатися цим правом. 1990-1992 рр. стали одними з найважливіших для визначення напрямку внутрішнього політичного та економічного розвитку країни та її держав-наступниць.

Демократичні перетворення 1989 р. призвели і до зміни у становищі національних меншин країни. Останні отримали гарантії вільного національно-культурного розвитку, захисту громадянських прав та свобод. Як наслідок, на суспільно-політичній арені країни з'являються нові громадські організації та політичні партії, які вступають у боротьбу за самостійне існування. Такі національні прагнення, особливо з боку словаків і спонукали до розділу держави. Проведення в 1990 р. перших вільних виборів у Чехо-Словаччині підтвердило прагнення чехів і словаків жити у демократичному суспільстві, призвело до зміни закону про вибори. Останній передбачав можливість перемоги будь-якої політичної партії чи руху, якщо вони набирали 5% голосів у одній з республік федерації, прикладом чого може стати перемога двох ідейно подібних сил на виборах 1992 р. – Громадянського Форуму у Чехії та «Громадськості проти насильства» у Словаччині. Даний законодавчий акт згодом став ще одним фактором, який об'єктивно сприяв процесові розпаду Чехословаччини.

У Словаччині пройшло ряд бурхливих демонстрацій, що викликало неоднозначну реакцію у Чехії та призвело до прийняття у грудні 1990 року Закону про розмежування компетенції між федерацією і республіками. Згідно із новим законом у віданні центральних органів залишалися лише питання оборони, зовнішньої політики, фінансів і створення умов для єдиного ринку, що значно посилює відцентрові тенденції у державі. Впливові політичні організації Словаччини почали вимагати перетворення федерації на конфедеративне утворення двох народів. На початку 1991 року суспільно-політична ситуація ще більше загострилася у зв'язку з вимогами лідерів політичних організацій і рухів Моравії та Сілезії реорганізувати Чехо-Словаччину у федерацію трьох республік: Чеської, Моравсько-Сілезької та Словацької. Цій проблемі був присвячений «круглий стіл», проведений у березні 1991 у Брно з участю 25 партій і рухів. У той час, коли моравська проблема не набрала дальшого розвитку, у Словаччині виникла політична криза. Словаччина не була задоволена прокламованими ухвалами центральних органів і вимагала підписання державного договору з Чеською Республікою.

Після проведення виборів 1992 р. два найвагоміші демократичні рухи – ГФ у Чехії та ГПН у Словаччині – розкололися на декілька дрібніших партій та організацій. Внаслідок цього розколу з ГПН виокремився Рух за Демократичну Словаччину, що вивів на політичну арену нового словацького лідера – В.Мечіяра, який в подальшому став одним з ініціаторів мирного роз'єднання Чехії та Словаччини. Другі і останні спільні вибори у Чехо-Словаччині, що відбулися у 1992 р., підтвердили різницю у політичних інтересах населення обох республік: у Словаччині перемогли

ліво-орієнтовані сили та націоналістичні партії, а в Чехії – прибічники радикальних економічних реформ, які виступали за збереження єдиної Чехословаччини.

У той час, коли моравська проблема не набрала дальшого розвитку, у Словаччині виникла політична криза. Словаччина не була задоволена проклятованими ухвалами центральних органів і вимагала підписання державного договору з Чеською республікою. Невирішеність цього питання, добровільна відставка президента у 1992 р. фактично визначили розпад Чехо-Словацької федерації. Наприкінці 1992 р. чехословацький парламент прийняв рішення про розділ федерації і утворення з 1 січня 1993 р. двох незалежних держав – Чеської і Словацької республік. Цей процес тривав всього пів року і пройшов взірцево та цивілізовано як і «Ніжна революція» в Чехо-Словаччині, яка поклала край тоталітарному пануванню комуністичної партії в країні.

Спалах націоналізму серед словацької політичної еліти та небажання чеської сторони піти на поступки (погодитися на конфедерацію) фактично призвели до розпаду Чехословаччини, який був юридично оформлений і відбувся без будь-яких політичних ексцесів.

Реакція населення обох країн на розпад Федерації була неоднозначною, однак і чеське, і словацьке суспільства проявили політичну терпимість. Поділ Чехо-Словацької Федерації на дві незалежні держави підтвердив різницю у політичних та економічних прагненнях громадян Чехії та Словаччини, певну культурно-ментальну різницю між народами.

Таким чином, суспільно-політичний розвиток Чехословаччини та спалах націоналізму серед населення та політичних еліт обох країн в 1989-1992 рр. зумовили розпад федерації. Після розпаду Федерації суспільно-політичний розвиток Чехії та Словаччини відбувався в напрямку побудови демократичних суспільств, проте мав свої особливості. Чеський уряд визначив основні напрямки політичного та економічного розвитку країни, серед яких – вступ до Європейського Союзу та НАТО. Останнє сприяло подальшим економічним перетворенням в країні та побудові демократичного суспільства, в якому громадянам гарантувалися усі права та свободи, незалежно від їхнього національного походження.

Оксамитовому розлученню передувало також загострення суспільних суперечностей. У Словаччині помітним стало погіршення життя населення, за що відповідальність покладалася на празький уряд. Запровадження ринкових відносин та утвердження демократії розширили прірву між чехами і словаками. За два з половиною роки після «оксамитової революції», приходу до влади президента В. Гавела та проголошення ідеалу «інтелектуального і культурного суспільства» Чехо-Словаччина зіткнулася із жорстокою реальністю. Країна являла собою розколоте корумповане суспільство, позбавлене загальних прагнень, єдине тільки в ненависті до комуністичного минулого[10,с.239].

У червні 1991 року, між чехами і словаками велися переговори, що свідчили про появу глибоких відмінностей у їх поглядах на принципи подальшого співжиття в кордонах однієї держави. Вибори до Національних зборів, що відбулися в Чехо-Словаччині у 1992 році, засвідчили різноманітність суспільно – політичного життя та підкреслили значні суперечливі тенденції політичного розвитку як у Чехії так і в Словаччині. Перемога націоналістично орієнтованих партій у Словаччині і прибічників ліберальних реформ, які виступали за існування єдиної

Чехословацької федерації у Чехії – повністю відображали протиріччя, що зрештою підштовхнуло до оксамитового розлучення[9,с.174].

Переважає більшість як чеського так і словацького електорату не бажала поділу федерації. Про це свідчать соціологічні опитування, які проводилися в державі. Так, за результатами опитування 1990 року лише 5,3% населення Чехії і 9,6% населення Словаччини підтримували поділ країни, вважаючи його необхідним. Опитування, що проводилося через рік у 1991 році показало майже незмінні результати. За поділ держави виступало 6% чехів і 11% словаків. Анкетування населення, що проводилося у червні 1992 року показало наростання сепаратистських прагнень. За даними червневого опитування громадської думки в Чехословаччині з приводу поділу держави 35,5% чехів і 35% словаків підтримали такий розвиток подій. Однак більша частина опитаних була переконана, що розпад держави є неминучим і це лише питання часу[10,с.240].

Політичні сили обох республік продовжували вносити дезинтеграційні тенденції у суспільно-політичні реалії державного життя. Це яскраво відобразилося під час президентських виборів 3 липня 1992 року, коли словацькі депутати блокували процедуру переобрання Гавела. 20 липня президент змушений був піти у відставку. Це свідчило про те, що головні політичні сили країни не змогли досягти компромісу щодо функціональної моделі федерації.

Що стосується основної маси населення, то 80% громадян аж до відставки Гавела надавали перевагу існуванню єдиної спільної держави. Однак після завершення виборів, населення не підтримуючи поділ, розуміло, що його неможна уникнути. Блокування президентського переобрання Гавела та проголошення парламентом суверенітету Словаччини сприяло збільшенню чисельності прихильників поділу Чехословаччини. У жовтні 1992 року кількість таких прихильників досягла 51% у Чехії і 37% у Словаччині, а в листопаді становила у Чехії – 50%, а в Словаччині – 40%[8].

Політичні сили республік підштовхнули процес розподілу держави. Розлученню Чехо-Словаччини сприяли політичні лідери цих країн – В. Клаус та В. Меч'яр, погляди яких на державний суспільно-політичний устрій значно відрізнялися. Хоча Клаус і виступав за збереження політичного союзу, він був проти союзу економічного. А Меч'яр висував ідею конфедерації, яку Клаус рішуче відкинув. Словацький політик наголосив, що у Словаччині буде проводитися словацький варіант економічних реформ, який буде максимально враховувати інтереси словацького народу. Клаус, не погоджуючись з таким поворотом ситуації, заявив: «Цивілізований розвід краще за формальне співмешкання»[10,с.240].

Що стосується громадської думки населення, то чехи стверджували, що єдиним способом виживання для Чехословаччини є федерація в якій існуватиме центральний уряд, що буде здійснювати контроль за над владою та регіональними урядами. Словаки, в той час, виступали за те, що лише конфедерація підкреслить їх ідентичність.

Президент Чехо-Словаччини Вацлав Гавел опинився у скрутному становищі. Він повинен був мирними методами розв'язати ситуацію, що склалася. Однак прагнення Гавела не підтримували народні маси. Влітку, під час візиту президента до Словаччини, йому в обличчя закидали: «Досить нам Гавела!», «Досить нам Праги!» Гавел у напруженій політичній ситуації, коли його президентство не було підтримано, подав у відставку. Він залишився єдиним політичним лідером, який виступав

за збереження цілісності держави. Перебуваючи ще на посту президента він у одному зі своїх останніх указів доручив В. Клаусу та В. Меч'яру розробити нові механізми функціонування федерації. Президент прагнув зберегти цілісність держави і запропонував це питання вирішити з допомогою референдуму на який би винеслося питання про майбутній устрій ЧСФР та проект угоди про розподіл державних функцій керівництва обох республік у спільній державі.

Основного опонента Гавела – Вацлава Клауса не засмучувала втрата Словаччини, економіка якої після комуністичного господарювання була катастрофічною і потребувала чималих зусиль та матеріальних засобів для відбудови. Тому він схилився до розділу держави, як засобу простого вирішення економічної проблеми.

Можливо, найбільшою невдачею Гавела було те, що він не зміг так швидко, як інші, включаючи його головного суперника Вацлава Клауса, що Чехо-Словаччина, як федеративна держава двох націй, після 1989 року була приречена.

Словаки, які не мали власної держави і відчували, що знаходяться під постійною опікою чехів, поступово розрушали підвалини спільної держави.

Опонент Гавела, Вацлав Клаус, який думав, що менш успішна в плані економіки Словаччина стримує чехів, не перешкодив такому розпаду. Однак Гавел до останнього моменту сподівався, що спільну державу можна врятувати.

В результаті цього багато словаків вважають, що він не зміг зрозуміти їх національних устремлінь[2] Гавел переконався, що словацький народ не хоче більше жити у спільному домі. Він, будучи свідомим, демократичним політиком не став вдаватися до жорстких силових методів збереження держави.

У вересні 1992 року було прийнято закон про принципи поділу держави. Все майно розподілялося в пропорції 2(Чехія):1(Словаччина). Нерухомість мала належати тій республіці на території якої вона знаходилася.

25 листопада було затверджено закон про поділ ЧСФР. Федеральна асамблея затвердила розпад держави 183 голосами проти 117-ти, що становило перевагу лише в три голоси більше від необхідних трьох п'ятих парламентської більшості. Вже 31 грудня 1992 року Чехословаччина перестала існувати як єдина держава[6,с.311]. Розпад Чехо-Словаччини тягнув за собою зміни не лише державного, але і регіонального масштабу. Відбулося своєрідне руйнування центральноєвропейських векторів – «Північ – Південь» та «Схід – Захід». «Вишеградська трійка» трансформувалася в «четвірку».

Проголошення незалежності було сприйнято населенням обох держав з розумінням. Ні чехи ні словаки не вбачали трагедії в розпаді федерації. Протягом місяця Гавела було обрано президентом Чеської Республіки. Більшість чехів була глибоко переконана в тому, що в таких умовах у Чехії є більше шансів інтегруватися до євроатлантичних структур. Цьому сприяла наявність у державі людського, промислового, сільськогосподарського та особливо політичного потенціалів.

Ліквідація Чехо-Словацької Федеративної Республіки це був бурхливий процес, що своє розв'язання знайшов цивілізованим шляхом у правовому полі. З 1 січня 1993 року на європейському континенті з'явилися дві нові повноправні незалежні держави Чеська Республіка

і Словацька Республіка. Вже 19 січня ці країни стали членами ООН та протягом короткого часу були визнані європейською та світовою спільнотою. Таке миттєве включення цих держав до світового співтовариства є свідченням того, що розлучення цих держав було правильним і зваженим кроком, який пройшов у цивілізованих рамках.

Розлучення Чехо-Словаччини – це результат консенсусу провідних політичних сил держави, який відкрив рідкісний для сьогодення, але єдино припустимий конституційний і мирний шлях припинення існування федеративного утворення, еволюційного переходу до суверенітету і благоустрою власної домівки кожним із народів. Чехословацький варіант державного розділу відзначається спокійністю, прагматичністю, плавним і мирним перебігом подій, де обидві сторони спокійно і виважено вирішили основні питання поділу. Плинний варіант вирішення внутрішньодержавного конфлікту став можливим завдяки тому, що чеському та словацькому народам і їх лідерам притаманні елементи європейської політичної та правової культури, що дало змогу вгамувати синдром «історичних кривд», переступити через ідейні і національні суперечності[5,с.55].

Чехословацький приклад державного розпаду визначався спокійністю і прагматичністю за яких обидві сторони ще до офіційного розлучення вирішили основні питання усамостійнення аж до розподілу майна. Демонтаж федерації відбувся шляхом переговорів, політичних угод та законодавчих актів, що унеможлилювали суспільний вибух. Даний варіант розв'язання внутрішньодержавного конфлікту став можливим завдяки тому, що чеському та словацькому народам, а особливо їх лідерам були притаманні елементи демократичної політичної та правової культури.

Пародоксально, але те саме «мирне розлучення» Чехії і Словаччини, яке зараз слугує прикладом мудрого рішення сепаратистських тенденцій, було поразкою Гавела, який наполягав на збереженні Чехо-Словаччини. І лише недавно він визнав, що все, що відбулося, на краще. У своєму інтерв'ю через десять років після розпаду Чехо-Словаччини Гавел дав таку оцінку результатів поділу держави на дві окремі частини:

«У період поділу Чехо-Словаччини я був її федеральним президентом і, виходячи з повноважень цієї посади, мав перешкодити поділу. До сьогодні вважаю помилкою те, що поділ здійснювали політичні сили і що громадянам не було дано можливості висловити свою волю на референдумі. Однак мирний перебіг поділу мав переконати всіх у прийнятності такого рішення без фатальних наслідків. Гадаю, що коли чехи й словаки можуть послужити для когось взірцем, то саме в цьому, і вважаю, що цьому мали б присвятити себе дипломати в усьому світі»[3].

Розділ Чехословаччини був неминучим і безповоротним. Це не був стихійний процес, що вийшов з під контролю, а це був організований процес. Якщо характеризувати процес розділення Чехословаччини, то можна висловити думку, що чехи і словаки ніяк не змогли домовитися про внесення змін до конституції. Словаки прагнули максимально вільної конфедерації, а чехи хотіли міцної федерації. А тому довгі пошуки компромісного вирішення питання ні до чого не призвели. В одну прекрасну мить два політичних лідера – Вацлав Клаус та Володимир Меч'яр вирішили, що вони не можуть і не хочуть домовлятися, долю держави було вирішено.

Чехи, в принципі, не підтримували розділу країни, але так як у них існувало ще багато не вирішених питань, зокрема перехід до демократії та ринкової економіки, вони свої зусилля спрямовували в інше русло. Тому

розділ держави вони пережили не так болісно і сприйняли його як елемент перехідного періоду. Що стосується словаків, то вони теж не сприйняли розділ як велику трагедію. Вони вважали, що все, що відбулося – не дуже добре, тому що не спитали їхньої думки. Але у Чехословаччині, яка була федерацією і де словаки мали певну автономію, всі серйозні питання вирішувалися у Празі, то розпад був обумовленим і виправданим.

Зараз, через майже два десятиліття, читаючи чеські та словацькі газети, важко знайти статтю, яка критикувала б розділ держави. Суспільство переконане в тому, що таке вирішення проблеми було необхідним. А що стосується Гавела, то одні вважають, що розпад держави був його найбільшою невдачею під час керівництва країною, а інші, що це був неминучий факт, який був зумовлений національними і політичними чинниками.

Мирний розділ Чехословаччини став наслідком побудови правової держави та розвитку організованого і громадянського суспільства, де панував закон і порядок, а не політичне свавілля, дотримувалися права і свободи людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Вацлав Гавел. Протест// Иностранная литература. – 1990. – № 7. – С.86-100.
2. Гавел В. «В умовах демократії політик може підвести виборців тільки один раз. //Дзеркало тижня» //http:www.dt.ua.
3. Зарицький О.М. Вацлав Гавел. Політичний портрет. – К.: Сатсанга, 2001. – 132 с.
4. Передрій О., Сюсько І. Розлучення по чехословацьки// Політика і час. – 1993. – № 3. – С.55-59.
5. Ротшильд Дж., Уінфілд Н. Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни/ пер. з англ. В.Т. Липицького, С.М. Рябчик. – К.: Мегатайт, 2004. – 384 с.
6. Сміт Е.: Нації та націоналізм у глобальну епоху <http://library.iv-fr.net>
7. Федорчук Т. Розлучення Чехії та Словаччини як наслідок етнонаціональної політики держави// Політологічні та соціологічні студії: Збірник наукових праць. – Т III. – 2005. – С.346-356.
8. Яровий В.І. Новітня історія країн східної Європи. – К., 1995.

Мелешенко Т.В. Мирное разделение Чехословацкой Федеративной Республики и позиция Вацлава Гавела в этом процессе

Проанализированны причины распада Чехословацкой Федеративной республики, определены факторы, которые способствовали этому процессу. Показано отношение Вацлава Гавела и его позиция по вопросу разделения чехословацкого государства.

Ключевые слова: мирное разделение, правовое государство, национализм, политический кризис, демократическое движение.

Meleshchenko, T.V. The peaceful separation of Czechoslovak Federal Republic and the position of Havel in this process

Reasons of disintegration are exposed and analysed Chekho-slovakia Federal Republic, certainly factors which was instrumental in this process. The relation of Vaclava Gavela and his position is rotined through question of separation Chekho-slovak states.

Key words: peaceful separation, legal power, nationalism, political crisis, democratic motion.

УДК 94 (477)

Асланов А.

Роль преси і інформаційних агентств у забезпеченні інформаційних потреб населення

Розглядається місце та роль засобів масової інформації (ЗМІ) у забезпеченні інформаційних потреб населення. Зроблено висновок, що послідовне застосування принципу комплексності дозволяє підвищувати інформаційну насиченість матеріалів у ЗМІ.

Ключові слова: засоби масової інформації, інформаційні потреби, преса, інформаційні агентства.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Асланов А.

Роль прессы и информационных агентств в обеспечении информационных потребностей населения

Рассматривается место и роль средств массовой информации (СМИ) в обеспечении информационных потребностей населения. Сделан вывод, что последовательное применение принципа комплексности позволяет повышать информационную насыщенность материалов в СМИ.

Ключевые слова: средства массовой информации, информационные потребности, пресса, информационные агентства.

Миллионы газетных полос ежедневно попадают в руки читателей. Сотни информационных агентств доносят до людей новости из любого уголка нашей планеты. Тысячи телебашен, десятки космических спутников делают нас свидетелями событий в разных странах мира. Значение печати, новостных агентств, радио и телевидения в современном мире переоценить просто невозможно. Они превратились в мощный инструмент воздействия, охватывая своим влиянием беспрецедентное в истории число людей. Поэтому необходимо знать все процессы, связывающие СМИ и